

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТРЕБ У СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ

Ярослав ГАЛЕТА (Кіровоград)

Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується зростаючою міццю інформаційних і комунікаційних технологій, що являє собою на думку багатьох учених (Р.Ф. Абдєєв, Г.Г. Воробйов, Є.С. Демиденко, М.М. Моїсєєв) власне кажучи глобальну інформаційну революцію, що за своїм масштабом й наслідкам у багато разів перевершує промислову революцію XIX століття й науково-технічну середини XX сторіччя.

Аналіз існуючих концепцій сучасного суспільства показує їх, в основному, економічну спрямованість. Його називають по-різному: "перехідне", "інформаційне", "інформаційна цивілізація", "електронне", "колективного розуму", "пізнавальне" і т.д. Безсумнівно одне, за інформацією визнається статус домінанти.

Інформація в її найрізноманітніших формах здійснює все більш потужний вплив на всі сторони суспільного життя:

- створюється більш сучасна техніка для виробництва, зберігання й поширення інформації;

- виникає нове інформаційне середовище, що дозволяє оптимізувати функціонування виробництва, державних органів, управлінських структур, установ освіти, науки, культури;

- нові інформаційні технології усе ширше входять у повсякденне життя людини, сучасні інформаційні системи стають усе більше істотною й невід'ємною її частиною.

Однак, існування людини в інформаційному суспільстві перетворюється в існування у суперсимволічній реальності. Орієнтація особистості ускладнюється різким зростанням обсягів інформації, що циркулює в соціумі й

впливає на особистість. З іншого боку, інфраструктура інформаційного суспільства дає людині значні можливості для творчого розвитку у зв'язку з доступом до усієї різноманітності знань й цінностей, що коли-небудь існували, використання яких можливе лише людиною із сформованими інформаційними потребами та умінями, що включаються у поняття інформаційної культури.

Отже, актуальність проблеми становлення особистості в умовах інформаційного суспільства впливає, з одного боку – з онтологічної значущості інформації у бутті, з іншого боку, з підвищення функціонального значення інформації у житті людини у сучасному суспільстві, у якому інформація стала системоутворюючою цінністю.

Потреба – одне з фундаментальних понять сучасної науки, що має сукупність значень, що утвердилися в межах тієї або іншої галузі. У найзагальнішому вигляді потреба визначається філософами як "...потреба або нестача в чому-небудь необхідному для підтримки життєдіяльності й розвитку організму, людської особистості, соціальної групи, суспільства в цілому" [14, с. 499]. Оскільки потреби є невід'ємним атрибутом всього живого, то будь-яка наука, що вивчає природу, людину і суспільство більшою чи меншою мірою зачіпає проблематику потреб, тому поняття "потреба" є загальним для всієї сукупності наук і в цьому значенні – загальнонауково.

Поняття "інформаційна потреба" є одним з ключових для інформаційних наук. Разом з тим, не дивлячись на велику кількість публікацій з даної проблеми в даний час не існує загальноприйнятого визначення терміну

“інформаційна потреба”, інформаційні потреби залишаються недостатньо вивченими за суттю. З численних публікацій можна побачити, що різні авторикладають в поняття “інформаційна потреба” далеко не завжди однаковий зміст. На це вказують різні несумісні визначення цього поняття, наявність, разом з поняттям “інформаційна потреба”, понять “потреба в бібліотечно-бібліографічних ресурсах”, “потреба в документах”, “потреба в читанні”, які не завжди узгоджуються один з одним.

Для всіх видів потреб людини характерна одна загальна особливість – інформаційна складова. Як справедливо відзначив Г.І.Щербицький “Все живе на відміну від неживого відчуває потребу в інформації” [20, с. 47].

Не дивлячись на велику кількість публікацій з проблематики інформаційних потреб, фахівці не дійшли загальної думки про розуміння природи інформаційних потреб. В даний час представниками різних наук запропоновано досить велику кількість визначень поняття “інформаційна потреба”, що відображають найпоширеніші в тій або іншій галузі підходи до розуміння суті інформаційних потреб.

Психологами інформаційна потреба розуміється як усвідомлена потреба “...у отриманні певних порцій інформації з того, що може бути надане інфосередовищем” [10, с. 2]. Основна увага в даному визначенні надається отриманню необхідної інформації із загальних “запасів” і абсолютно ігнорується діяльність з виробництва нової інформації. Адже якраз отримання принципово нової інформації є результатом інформаційної потреби, що виникла.

Значна частина дослідників інформаційні потреби пов'язує, в першу чергу, з потребою в науковій або іншій спеціальній інформації. Так, на думку представника даного підходу Т.С.Федорової, інформаційна потреба є внутрішнім станом суб'єкта, що відображає дефіцит наукової інформації, необхідної для використання в науковій або науково обґрунтованій діяльності. [15, с. 54], а Т.В.Муранівській вважає, що “...під інформаційною потребою слід розуміти властивість людини або певної системи, що відображає необхідність в регулярному отриманні й використанні інформації, що забезпечує ефективне функціонування цієї системи” [11, с. 4].

Найбільше поширення в сучасній теорії інформаційних потреб набув діяльнісний підхід у відповідності, з яким в основі виникнення інформаційних потреб лежить діяльність людини. Розуміння діяльності як основи формування інформаційних потреб, що визначає їх природу і зміст, вперше знайшло віддзеркалення в роботах Е.С.Бернштейна [1], Д.Е.Шехуріна [18, 19], які пов'язували формування інформаційних потреб

безпосередньо з діяльністю учених і фахівців. Даний підхід знайшов подальший розвиток в роботах С.Д.Коготкова, Т.С.Федорової, Г.І.Щербицького та інших дослідників [8, 9, 15, 20]. Як відзначають прихильники діяльнісного підходу “діяльність – це початковий пункт реалізації потреб пізнання, а, отже, і початковий пункт потреби в інформації. Діяльність є тим “входом”, через який здійснюється реалізація потреб суб'єкта в інформації” [20, с. 47].

Потреба людини в інформації має прояв в необхідності отримання інформації про природу і суспільство з метою використання її для подальшої діяльності. Вона виникає одночасно з виникненням потреби в матеріальних або духовних предметах тому, що задоволення навіть найпростіших потреб, як на початкових етапах розвитку людства, так і в сучасному суспільстві завжди пов'язано з інформацією. Для практичного виконання задач з досягнення цілей діяльності потрібна інформація про зміни в навколишньому середовищі й про умови самих задач. Від того, якого характеру набуває діяльність людини, залежить і характер розвитку інформаційних потреб.

Під впливом чинників зовнішнього і внутрішнього середовища перед суб'єктом постає задача, реалізація якої вимагає необхідної інформації. “В результаті обмірковування задачі, у відповідній зоні довготривалої пам'яті людини складається образ або внутрішня модель цієї задачі” [3, с. 4], тобто усвідомлення суб'єктом інформаційної потреби, що виникла, веде до створення ідеального “пошукового образу”, який відповідає уявленню суб'єкта про характер і зміст тієї інформації, якої йому не вистачає для вирішення поставлених задач. Цей процес формування суб'єктивних уявлень про власне незнання є віддзеркаленням процесу предметизації інформаційних потреб і відбувається на базі аналізу інформації, що вже є у суб'єкта, про компоненти і умови діяльності, тобто на підставі його інформаційного потенціалу (тезауруса) в певній галузі.

Будь-яке суспільство, на якому б рівні розвитку воно не знаходилося, щоб функціонувати як соціальний суб'єкт, повинне організовувати виробництво матеріальних і духовних благ. У замкнутих соціальних системах, в межах яких здійснюється лише просте відтворення, немає (або майже немає) потреби в нових знаннях. Існуюче в цих системах виробництво інформаційно забезпечується емпіричними знаннями, що накопичені поколіннями. У суспільствах, в яких здійснюється розширене відтворення, виникає постійна суспільна потреба в нових, додаткових знаннях. Сучасна діяльність людини в різних сферах науки, техніки і виробництва постійно змінюється і ускладнюється, – ставляться нові цілі, удосконалюються засоби і методи

діяльності, міняються умови і т.д. Для того, щоб суб'єкт міг успішно здійснювати діяльність в новій ситуації, потрібне корегування (або створення нової) ідеальної моделі цієї діяльності, приведення її у відповідність з умовами, що змінилися. Це можливо тільки за наявності у суб'єкта необхідної інформації. “Якщо суб'єкт не має в своєму розпорядженні в даний момент відповідної інформації, він не може побудувати нову ідеальну модель діяльності, а, отже, не має нагоди ефективно здійснювати саму діяльність в умовах, що змінилися” [9, с. 3].

В результаті зіставлення образу з наявною інформацією у суб'єкта виникає декілька альтернатив подальшої діяльності:

1. Наявної інформації достатньо для здійснення діяльності із задоволення потреби;
2. Наявної інформації недостатньо для здійснення діяльності із задоволення потреби і від досягнення мети необхідно відмовитися;
3. Наявної інформації недостатньо для здійснення діяльності із задоволення потреби і для досягнення мети необхідно продовжити пошук необхідної інформації в зовнішньому середовищі.

При ухваленні третьої альтернативи суб'єкт усвідомлює, що для подальшого успішного здійснення діяльності інформації, що є у нього, недостатньо, проте її можна одержати з оточуючого його інформаційного потоку. В цьому випадку, інформаційна потреба, відображена в свідомості у вигляді моделі, усвідомлюється як розузгодження між наявними знаннями і знаннями необхідними. Виникла ситуація сприймається і проживається суб'єктом як суперечність, яка не вкладається в межі змісту наявної інформації або в межі звичних, вже знайдених шляхів розв'язання проблеми, а задоволення інформаційної потреби стає одним з найважливіших етапів діяльності. Умови, що стимулюють виникнення потреби в новій інформації, як вважає Г.І.Щербицький, такі:

- якщо у суб'єкта тезаурус недостатній для вирішення практичних або теоретичних задач;
- якщо нова інформація про предмет пізнання вступає в суперечність з накопиченою інформацією;
- якщо теоретичні положення (з погляду суб'єкта) розходяться з суспільною практикою або особистим життєвим досвідом (суперечність між науковою і буденною свідомістю);
- якщо яке-небудь істинне знання в його розвитку виявляє на певному етапі суперечність;
- якщо у суб'єкта виникає потреба здійснити одну і ту ж мету в різних формах [20, с. 64].

Інформацію, якої не вистачає, людина може одержати кількома шляхами: із зовнішнього середовища за допомогою безпосереднього спостереження, від інших індивідумів (близьких, знайомих, колег і т.п.) в процесі

спілкування, або з штучно створених інформаційних систем. При цьому необхідно відзначити, що для отримання потрібної інформації людина, використовуючи свій попередній досвід, може звернутися як до одного з названих джерел і незалежно від результату не звертатися більше до інших, або за відсутності позитивного результату поступово звертатися до інших джерел, або одночасно почати пошук інформації по всіх напрямках.

Особисте спілкування, особливо за допомогою усної мови, є найдавнішим і найпоширенішим способом передачі інформації між індивідуумами. Якщо одержаної в процесі спілкування інформації буде досить, то суб'єкт розпочне здійснення діяльності із задоволення потреби. Проте, за умови недостатнього обсягу одержаної інформації, суб'єкт може звернутися до штучно створених інформаційних систем.

Виникнення і розвиток штучних інформаційних систем безпосередньо пов'язане з розвитком і вдосконаленням раніше існуючих і появою все нових видів діяльності, здійснення і розвиток яких, у свою чергу, вимагають все більшого обсягу інформації. Інформаційні потреби, що все більше зростають, слугують на певному етапі розвитку людства основою для виникнення нового виду діяльності – інформаційного.

Людством здавна створювалися суспільні інститути, спрямовані на створення різних видів документів, їх збір, зберігання і розповсюдження. На думку Ю.Н.Столярова, вони всі генетично зводяться до бібліотеки [13, с. 3]. Бібліотеки збирають, зберігають і представляють користувачам документи, що відображають всю сукупність накопиченого людством інформаційного потенціалу. Інформація, що надається суспільству бібліотеками, є основою для розвитку освіти, науки, культури, промислового виробництва, тобто задоволення значної частини інформаційних потреб сучасного суспільства здійснюється за допомогою бібліотек.

Так, задоволення біологічної потреби в їжі вимагає інформації про місце знаходження їжі, її властивості й спосіб отримання. На відміну від своїх предків, які одержували в основному інформацію безпосередньо з навколишньої дійсності і від своїх родичів, сучасна людина для отримання інформації, що їй бракує для задоволення своєї потреби в їжі, найчастіше звертається до різних видів документів: адресних довідників, що містять інформацію про продовольчі магазини, кафе і ресторани; упаковок товару, що містять його загальну характеристику; газетних і журнальних статей, що публікують думки експертів і покупців про товар, його виробників і продавців; довідників і енциклопедій, що містять найзагальніші

відомості про об'єкт, що цікавить, експертних електронних баз даних і т.п.

Необхідність індивідуума постійно брати участь в процесі суспільного виробництва з метою обміну результатами своєї діяльності на результати діяльності інших людей веде до виникнення професійної діяльності й відповідно, професійних інформаційних потреб, задоволення яких неможливе без використання інформаційних ресурсів бібліотек.

Таким чином, саме потреба в інформації для здійснення різних видів діяльності послужила першопричиною створення бібліотеки як соціального інституту, а задоволення інформаційних потреб, що постійно ростуть і змінюються, є головною метою її функціонування. Задоволення інформаційних потреб за допомогою бібліотек є обов'язковою умовою для здійснення різних видів діяльності сучасної людини, пов'язаних з виробництвом і споживанням предметів матеріальної і духовної культури.

З моменту виникнення у людини інформаційної потреби вона починає оцінювати під кутом зору цієї потреби всю інформацію, що до неї потрапляє, розділяючи її на релевантну і нерелевантну. Створений в довготривалій пам'яті образ служить тим "...еталоном, з яким порівнюється вся інформація, що до неї потрапляє. Якщо вона має відношення до даного еталона, то вважається релевантною і заноситься в певну зону ... пам'яті... Вся решта інформації вважається нерелевантною" [3, с. 4].

Інформаційна потреба визначає сприйняття суб'єктом одержаної в результаті пошуку інформації, оскільки саме потреба детермінує вибір істотної частини інформації. Як затверджує Федорова Т.С. "оцінка одержаної інформації і, відповідно, ступінь задоволення інформаційної потреби значною мірою залежить від обсягу і якості тезауруса суб'єкта: володар порівняно простішого тезауруса потребує більшої кількості інформації" [15, с. 57].

На думку С.Д.Коготкова "інформаційні потреби здійснюють важливу керуючий вплив на суспільні інститути і окремих індивідів, що займаються створенням, збором, зберіганням, розповсюдженням і використанням інформації, орієнтуючи їх на виробництво, розповсюдження і споживання тієї соціальної інформації, яка здатна задовольняти наявні потреби і відповідає рівню діяльності, що склався в суспільстві, та інформаційному потенціалу суб'єктів, що сформувався" [9, с. 5].

Якщо пошук інформації в штучних інформаційних системах, в т.ч. бібліотеках завершився успішно, то суб'єкт може приступати до реалізації цілей діяльності із задоволення потреби. Якщо пошук не приніс очікуваних результатів, то це означає, що у суб'єкта обмежені можливості із доступу до інформаційних ресурсів, що мають в своєму

розпорядженні людство, або необхідна інформація відсутня в суспільстві взагалі. Можливості суб'єкта по доступу до інформаційних ресурсів можуть бути обмежені, наприклад, місцем мешкання, технічними і фінансовими можливостями і рядом інших причин. Так, житель невеликого населеного пункту може зазнавати труднощі по використанню інформаційних ресурсів найбільших бібліотек столиці, а відсутність персонального комп'ютера на роботі і удома значно ускладнює доступ до INTERNET-ресурсів. Крім того, певна частина інформації (науково-технічна, військова, комерційна, особиста і т.п.) носить конфіденційний характер, і доступ до неї свідомо обмежений для широкого кола користувачів. У такому разі суб'єкт вимушений або відмовитися від досягнення мети із задоволення потреби, або зайнятися виробництвом необхідної йому нової інформації й тоді інформаційна потреба може бути задоволена в результаті інтелектуальних зусиль самого суб'єкта.

Процес переробки інформаційних джерел з метою аналізу і отримання нової інформації є характерним видом наукової діяльності, а створена індивідуумом в процесі цієї діяльності нова інформація є джерелом нового знання. В результаті наукової діяльності суб'єкт одночасно з досягненням мети виробляє необхідну йому інформацію і задовольняє інформаційну потребу, що є у нього. Одержана інформація, включена в суспільний комунікативний процес, стає, у свою чергу, об'єктом потреби інших членів суспільства. Включення в суспільний обіг нової інформації веде до розвитку нових видів діяльності й побудови всього процесу руху соціальної інформації на вищому рівні. Даний процес С.Д.Коготков визначає як суспільний інформаціогенез [9, с. 5].

В результаті отримання необхідної інформації з внутрішньої пам'яті або від зовнішніх джерел інформації суб'єкт може приступити до діяльності із задоволення певних потреб.

Таким чином, алгоритм виникнення і функціонування інформаційної потреби можна представити таким чином: потреба в цінностях – потреба в інформації про предмет потреби – створення пошукового образу потреби і співвідношення його з інформацією, що є у внутрішній пам'яті, – пошук інформації в зовнішньому середовищі (при необхідності) – створення нової інформації (за необхідністю) – аналіз одержаної із зовнішнього і внутрішнього середовища інформації – здійснення діяльності із задоволення потреби.

Процес задоволення інформаційної потреби істотно відрізняється від задоволення інших видів потреб людини. В процесі їх задоволення об'єкт споживання, тобто інформація не тільки не знищується, а, навпаки, на її основі

формуються нові інформаційні масиви, призначені для споживання. У цьому принципова відмінність інформації як ресурсу від інших, створених природою і людиною незаповнюваних ресурсів. Разом з тим, “споживання інформації (тобто її сприйняття і усвідомлення) супроводжується повною втратою нею свого значення (споживної вартості) для даного споживача в даний момент” [3, с. 2].

Інформаційні потреби володіють ще однією істотною особливістю в порівнянні з іншими. Як ми вже відзначали, інформаційна потреба супроводжує реалізацію будь-якої іншої потреби, оскільки досягнення будь-якої мети пов'язане із споживанням інформації. “Інформаційні ресурси беруть участь в задоволенні матеріальних, духовних і трудових потреб, в які інформація входить як один з неодмінних компонентів” [11, с. 4]. Інформаційні потреби пронизують всі сторони життя, без їх задоволення неможливе існування людини ні як біологічного організму, ні як члена соціуму, неможлива ні його професійна діяльність, ні повсякденне буденне життя, тобто, інформаційні потреби є обов'язковим компонентом всіх видів потреб людини і, відповідно, всіх видів діяльності по їх задоволенню.

На відміну від ряду матеріальних і духовних потреб людина не може замінити інформаційну потребу іншою, її можна або задовольнити або залишити невирішеною. Незадоволення інформаційних соціальних потреб веде до стагнації суспільства, регресу в його розвитку, зникнення соціальних потреб і, зрештою, зведення потреб індивідуума тільки до біологічних потреб. Неможливість задовольнити інформаційні біологічні потреби веде до смерті організму. Тому інформаційні потреби, будучи частиною біологічних потреб організму, і виступають як вітальні для соціуму. У цьому виявляється діалектичний взаємозв'язок між біологічними і соціальними потребами.

Грунтуючись на вищевикладеному, інформаційну потребу можна визначити як

усвідомлену потребу в інформації, необхідної для задоволення матеріальних і духовних потреб індивідуума. Отже, поняття “потреба в бібліотечно-бібліографічних ресурсах”, “потреба в документах”, “потреба в читанні” не є синонімами поняття “інформаційна потреба” і можуть розглядатися тільки як його складові частини, що відображають певні етапи задоволення інформаційних потреб.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бернштейн Э.С. Об информационных потребностях и качественном преобразовании информации. – НТИ. – Сер. 2. – 1967. – № 6. – С. 8 – 11.
2. Гиляревский Р.С., Маркусова В.А., Черный А.И. Научные коммуникации и проблема информационной потребности // НТИ. – Сер. 1. Организация и методика информационной работы. – 1993. – № 9. – С. 1 – 7.
3. Коготков С.Д. Некоторые вопросы теории информационных потребностей // НТИ. – Сер. 1. – 1979. – № 2. – С. 1 – 8.
4. Коготков С.Д. Формирование информационных потребностей // НТИ. – Сер. 2. – 1986. – № 2. – С. 1 – 7.
5. Мирманова М.С. Информационные потребности как психологическая проблема // НТИ. – Сер. 1. – 1987. – № 4. – С. 1 – 4.
6. Мурашевский Т.В. Теория и практика научно-технической информации. Информационные потребности: Учеб. пособие. – М., 1985. – 117 с.
7. Столяров Ю.Н. О сущности библиотеки // Библиотековедение. – 1998. – № 5. – С. 3 – 10.
8. Философский энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М., 1989.
9. Федорова Т.С. Теория информационных потребностей и практика их удовлетворения в сфере исследований культуры // Информация и научные исследования культуры: Сб. науч. тр. / АН СССР, НИИ культуры. – М., 1988. – С. 52 – 65.
10. Шехурин Д.Е. К вопросу о критерии информационных потребностей // НТИ. – Сер. 1. – 1968. – № 5. – С. 3 – 7.
11. Шехурин Д. Е. Научно-технический прогресс как определяющий фактор формирования программ и целей развития информационно-библиотечной деятельности // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1974. – № 9. – С. 3 – 14.
12. Щербинский Г.И. Информация и познавательные потребности. – Мн., 1983. – 160 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галета Ярослав Володимирович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: становлення особистості в умовах інформатизації суспільства.